

บทที่ ๓

วิเคราะห์การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา

จากที่ได้กล่าวมาในบทที่ ๒ ความหมายและความสำคัญของการจัดการสิ่งแวดล้อมของแนวคิดต่างๆและเสนอวิธีการจัดการสิ่งแวดล้อม จะได้นำมาวิเคราะห์การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๓.๑ การใช้ระเบียบทางกฎหมายเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม

การดำเนินงานของภาครัฐซึ่งเป็นภาคใหญ่ ซึ่งจะเกิดผลมากที่สุดหากการดำเนินงานเป็นไปตามกรอบแห่งการสร้างความรอบบังคับทางกฎหมาย เพื่อการขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดำเนินไป อย่างเกิดประโยชน์สูงสุด

การดำเนินการคุ้มครองทางกฎหมายเป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่ได้ผลจากการจัดการระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ การอาศัยกฎหมาย เพื่อประกาศพื้นที่ให้เป็นเขตหวงห้ามเพื่อมิให้ประชาชนเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์อื่นใดจากป่าไม้ได้ ไม่ว่าจะเป็นการชักลากไม้ออกมาใช้ประโยชน์ การเก็บหาของป่า หรือการล่าสัตว์ การคุ้มครองพื้นที่ป่าไม้จะทำให้หลายรูปแบบด้วยกัน เช่น อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า^๑ ซึ่งเป็นแหล่งป้องกันและเป็นแหล่งอนุรักษ์ได้ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าจะต้องอาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือพร้อมกับสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนทั่วไป มีวิธีการดำเนินงานอาจจะแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑. การป้องกันมิให้ล่าสัตว์ โดยการออกกฎหมายห้ามล่าสัตว์ป่าบางชนิดที่เหลือน้อย ห้ามล่าในบางฤดูที่มีการผสมพันธุ์ และห้ามล่าสัตว์ป่าในบางท้องที่ เช่น อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตห้ามล่าสัตว์ เป็นต้น โดยการส่งเจ้าหน้าที่อย่างพอเพียงไปควบคุมดูแลให้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์ในเชิงปฏิบัติ ซึ่งถ้าหากดำเนินการเป็นผลสำเร็จแล้วจะทำให้ปริมาณสัตว์ป่าถูกล่าลดลง

๒. ควบคุมการค้าสัตว์ป่าและผลผลิตจากสัตว์ป่า เนื่องจากสินค้าที่เกิดจากสัตว์ป่าทั้งที่มีชีวิตและซากสัตว์ป่า เป็นสิ่งที่มีค่าและเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศมาก จึงมีการลักลอบนำสินค้าชนิดนี้ส่งออกต่างประเทศอยู่เสมอ จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐบาลที่เกี่ยวข้องต้องดำเนินการ

^๑ วิชัย เทียนน้อย, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อักษรวัฒนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๔.

ตั้งด่านตรวจค้นในเขตชายแดนและท่าอากาศยาน ในส่วนนี้จะลดปริมาณสัตว์ป่าถูกทำลายได้อีกเป็นจำนวนมาก

๓. การประชาสัมพันธ์ เป็นวิธีการสร้างความเข้าใจและขอความร่วมมือจากประชาชนทั่วไปให้ช่วยกันดูแลรักษา การประชาสัมพันธ์อาจจะกระทำได้หลายรูปแบบ เช่น การโฆษณาทางหนังสือพิมพ์ ทำแผ่นพับแจกจ่าย ออกรายการทางสถานีวิทยุและโทรทัศน์ การจัดนิทรรศการ และส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐออกไปชี้แจงกับประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสัตว์ป่าเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องช่วยกัน^๒ เป็นต้น

ซึ่งได้สอดคล้องกับหลักทางพระพุทธศาสนาเรื่อง จริยธรรม^๓ คือ ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ของการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ส่วนคำว่า หน้าที่ หมายถึง กิจที่ควรทำ หรือกิจที่จะต้องทำวแห่งกิจการ^๔ เมื่อนำคำทั้งสองคำมารวมกันก็จะความหมายว่า หน้าที่ทางจริยธรรม คือ หลักแห่งการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ที่ควรจะทำหรือจะต้องกระทำ เพราะเชื่อแน่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้น ก็เพื่อที่จะให้มนุษย์ได้ตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยคิดว่าหน้าที่ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นหน้าที่ทางจริยธรรมที่มนุษย์ทุกคนควรจะต้องปฏิบัติ

พระวินัยปิฎกว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับข้อห้ามสำหรับประภิกษุที่เป็นทั้งข้อห้ามและข้อที่ให้กระทำ การที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติระเบียบต่างๆ ไว้ก็เพื่อทรงให้สาวกของพระองค์ได้อยู่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ได้แก่ พืชพันธุ์ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร และสิ่งมีชีวิตสัตว์ป่า ทั้งนี้เพื่อให้พระสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์ดำรงตนอยู่ด้วยความอย่างมีความสุขไม่เบียดเบียน และเอื้อเพื่อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

พุทธบัญญัติที่เป็นข้อห้ามเกี่ยวกับระบบนิเวศ พระพุทธองค์ทรงมีข้อห้ามแก่ภิกษุสาวกและให้ถือว่าเป็นการละเมิดสิกขาบท หรือทำผิดศีลของพระพุทธองค์ ทรงบัญญัติห้ามภิกษุ ไว้ ว่า

ห้ามภิกษุพราก (ตัดหรือเด็ด) ภูตคาม ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ

ต้องอาบัติปาจิตตีย์^๕ ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะ พรากภูตคาม^๖

ซึ่งเป็นหมวดบัญญัติห้ามในการที่จะพรากพืชของเขียว อันเป็นเหตุแห่งการทำลายธรรมชาติระบบนิเวศ และความไม่เหมาะสมต่อสมณสาธูปของตนเอง แม้แต่ต้นไม้ที่พระภิกษุสาวก

^๒ เรื่องเดียวกัน, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๖.

^๕ วิ. มห. (ไทย) ๒/๙๐/๒๗๘.

^๖ คำว่า “ภูตคาม” หมายถึง ของเขียวหรือพืชพรรณอันเป็นอยู่อยู่กับ มี ๕ ชนิด คือ (๑) พืชจากเง้า เช่น ขิง ขมิ้น (๒) พืชเกิดจากต้น เช่น ต้นไทร ต้นมะเดื่อ (๓) พืชเกิดจากข้อหรือตา เช่น อ้อย ไม้ไผ่ (๔) พืชเกิดจากยอด เช่น ผักบุ้ง แมงลัก (๕) พืชเกิดจากเมล็ด เช่น ถั่ว ข้าว

ของพระองค์ได้ตัด แม้สั่งให้ตัด หรือวานให้คนอื่นตัด พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสห้าม และตรัสตำหนิโทษแก่ภิกษุที่ทำว่าเป็นโมฆบุรุษและทรงห้ามภิกษุใช้น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่รดหญ้าหรือดิน ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังข้อความใน สัปตนิสสยสูตรที่ ๑๐ ว่า

ก็ภิกษุใดรู้ยวณน้ำมีสิ่งมีชีวิต

รดหรือใช้ให้รดหญ้าหรือดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์^๗

ความสัมพันธ์ในระบบนิเวศที่เอื้อเพื่อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยห้ามภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว และน้ำ ภิกษุใดฝ่าฝืนทำ ต้องอาบัติทุกกฏ ดังข้อความในสิกขาบทเหล่านี้ คือ ในหมวด เสนิยวัตร^๘ ว่า

พึงทำความเข้าใจว่าเราไม่เป็นไข้

จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของเขียว

พึงทำความเข้าใจว่า

จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ

พึงทำความเข้าใจว่า

เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ

จากที่ได้กล่าวมาเป็นการแสดงให้เห็นถึงบทบัญญัติของพระวินัยที่มีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบนิเวศที่เป็นข้อห้ามไม่ให้พระภิกษุทั้งหลายได้ดำเนินชีวิตที่เป็นแหล่งทำลายธรรมชาติที่ตนเองอาศัย ถิ่นปฏิบัติ และปรับอาบัติโทษแห่งการล่วงละเมิดไว้อย่างชัดเจนในการกระทำความผิดของพระภิกษุที่กระทำ

อาจกล่าวได้ว่าถ้าหากรัฐบาลดำเนินการกวดขันให้เจ้าหน้าที่ นักกฎหมายออกมาใช้อย่างจริงจังแล้วคาดว่าทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่อย่างจำกัดจะสามารถดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนากำหนดชัดเจนแล้วว่า การล่วงละเมิดทางข้อปฏิบัติของพระสงฆ์สาวกนั้นก็มี ความผิดเช่นกัน ดังนั้น ระเบียบ กติกา ข้อบังคับ สิกขาบท หลักในพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น รวมเรียกว่า ศีล นั้นเอง ถ้าหากเราทั้งหลายปฏิบัติโดยการดำเนินการตามหลักศีล มิให้ละเมิดเพื่อจะก่อความเดือดร้อนให้กับตนเอง ผู้อื่น และแม้แต่สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนยาวนาน

^๗ วิ. มห. (ไทย) ๒/๑๔๐/๓๑๔.

^๘ วิ. มห. (ไทย) ๒/๖๕๒-๖๕๔/๗๓๒-๗๓๔.

๓.๒ การจัดการศึกษาให้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในส่วนต่างๆของโลก สมควรที่จะได้รับการดูแลรักษา ประเทศชาติจะมีความเจริญรุ่งเรือง และเกิดความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ จำเป็นจะต้องรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฉลาดและเหมาะสม การที่มนุษย์ส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องการจัดการ จะก่อให้เกิดผลดีต่อการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ นั่นคือ การจัดการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติให้กับประชาชนในทุกระดับ ทุกกลุ่ม ทั้งในระบบและนอกระบบ ซึ่งการให้การศึกษาควรที่จะเน้นเกี่ยวกับการทำให้เกิดทักษะ ความรู้ความเข้าใจ และจิตสำนึกให้เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกันไป ตลอดจนการเผยแพร่โดยอาศัยผ่านสื่อสารมวลชนในทุกแขนงสาขา ก็จะเป็นส่วนช่วยกระตุ้นให้มีส่วนร่วมในการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้บังเกิดผลดียิ่งขึ้น^๙ จะต้องอาศัยการให้การศึกษา

จากการส่งเสริมด้านการจัดการศึกษาแก่บุคคลทุกระดับ ทุกเพศ ทุกวัยในสังคม เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นซึ่งจะต้องใช้รูปแบบและวิธีการต่างๆ เพื่อปลูกฝังและการสร้างจิตสำนึกและการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่ง ผศ.ทัศนีย์ เจนวิถีสุข^{๑๐} ได้เสนอไว้ในงานบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ เรื่อง การฟื้นตัวจากวิกฤติสิ่งแวดล้อมตามมุมมองของพระพุทธศาสนา พอสรุปได้ว่า

๑. ใช้การสื่อสารแบบของการให้ความรู้ ผ่านการสื่อสารประเภทต่างๆโดยอาจนำแนวทางของการสื่อสารด้วยการนำหลักธรรมมาประยุกต์ เพื่อให้เกิดการสื่อสารในชีวิตประจำวัน

๒. ดำเนินการโดยการอาศัยสื่อกิจกรรม ด้วยการลงมือปฏิบัติจริง โดยหลอมรวมกับหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง จัดประเภทกิจกรรมให้เหมาะสมกับผู้รับสารที่มีวัยแตกต่างกัน โดยดำเนินการหลายระดับ เช่น ปัจเจกชน ระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม เป็นต้น

๓. ขยายผลให้กว้างโดยการสร้างขยายเครือข่ายอาศัยเทคโนโลยีสื่อสารไร้พรมแดน นั่นคือระบบอินเทอร์เน็ต ดังเช่น การดำเนินการด้านจิตอาสาต่างๆ ทั้งที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนและระดับประเทศทั่วโลก สอดคล้องใน คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะการสอนให้ทุกคนรู้จักการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคมแม้แต่สิ่งแวดล้อมก็ตาม

การสอนของพระพุทธเจ้ามีการสอนหลายวิธีการ ในที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมพระพุทธเจ้าได้กล่าวว่าสัพพะสิ่งมีการเวียนว่ายตายเกิด ถือกำเนิดในชาติต่างๆ จนถือกำเนิดเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสาต

^๙ วิชัย เทียนน้อย, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, หน้า ๒๑.

^{๑๐} ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, การฟื้นฟูจากวิกฤติสิ่งแวดล้อมตามมุมมองของพระพุทธศาสนา, รวมบทความ เรื่อง พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤติการณ์โลก, (กรุงเทพมหานคร: ๒๑ เช่นจรี, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓๐.

ท้าย^{๑๑} และการถือกำเนิดในแต่ละครั้งนั้นได้มีการกล่าวถึงความสัมพันธ์หรือเกี่ยวพันโดยตรงกับสิ่งแวดล้อม รวมถึง สัตว์และต้นไม้ทั้งหลายในธรรมชาติอย่างชัดเจน^{๑๒} เพราะเรื่องราวในชาดกส่วนใหญ่ สนับสนุนการเคารพสิ่งมีชีวิต ทั้งมนุษย์ และสัตว์ หรือไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตที่เล็กแคไหนหรือมีความสำคัญแค่ไหนก็ตาม^{๑๓}

สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีเป็นจำนวนมาก ตอนที่เห็นได้ชัดคือ การเทศมหาชาติที่มีประจำทุกปี ซึ่งข้อความพรรณนาสภาพแวดล้อมอาศรมของพระเวสสันดร มีความสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติหลากหลายชนิด ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทำให้บรรยากาศร่มรื่นเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่จิตใจ ซึ่งยากจะหาสถานที่แห่งใดในโลกมีความสมบูรณ์เทียบเท่า ในพระเวสสันดรชาดก^{๑๔} สภาพแวดล้อมเท่าที่ปรากฏในเรื่องนี้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ซึ่งแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศที่มีความสัมพันธ์กันของธรรมชาติแวดล้อม ทำให้ผู้อยู่อาศัยมีความเพลิดเพลิน เพราะพระพุทธศาสนาองธรรมชาติว่าเป็นที่รื่นรมย์ สอนให้มองเห็นและชื่นชมความงาม ตามธรรมชาติ และความสุขตามธรรมชาติ^{๑๕}

เนื้อหาสาระของพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ามีมากมายที่ได้กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมหรือเปรียบเทียบธรรมชาติกับหลักธรรม และแม้แต่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการอยู่ป่าไว้หลายแห่ง เช่น ในการทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ พระองค์ทรงตรัสว่า ไม่ทำความชั่ว ให้ทำความดี ทำจิตใจให้ผ่องใส และสุดท้ายทรงตรัสว่า “จงยินดีในเสนาสนะอันสงัด” คือ ทรงมุ่งให้พระเข้าไปใช้ป่าบำเพ็ญสมณธรรม^{๑๖} เป็นต้น หลักธรรมเพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์อาศัยต้นไม้ เรียกว่า “รุกขธรรม-ธรรมสำหรับต้นไม้” พระพุทธองค์ทรงได้แสดงธรรมแก่เหล่าเทวดาตอนหนึ่ง ว่า

ญาติยิ่งมียิ่งดี แม้ต้นไม้ที่เกิดในป่ายิ่งมียิ่งดี
ต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่โดดเดียว ถึงจะใหญ่โต
ลมน้อมพัดให้หักโค่นได้^{๑๗}

^{๑๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔.

^{๑๒} Pragati Sahni, "Environmental Ethics in the Jtakas : Further Reflections" in **Buddhist Approach to Enviromental Crisis UNDV conference Volume**, Ven. Khammai Dhammasami, Ven. Phramaha Hunsu Dhammahaso, Ven. Phamaha Somboon Wutthikaro and Peoples, D.O. Editorial Staffs, (np: np., np.), p.129.

^{๑๓} Kamala Tiyavanich, **The Buddha in the Jungle**, (Bangkok: OS.Priting, 2003), p.XVII.

^{๑๔} ชู. ชา. (ไทย) ๒๘/๑๙๗๖-๒๐๘๖/๔๙๒-๕๐๗.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๐.

^{๑๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พระกับป่ามีปัญหอะไร**, (กรุงเทพมหานคร: ชุมชนพุทธธรรมศิริราช ฝ่ายนักศึกษา เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๕-๗.

^{๑๗} ชู.ชา. (ไทย) ๒๗/๗๔/๓๑.

การที่พระพุทธศาสนากล่าวถึงธรรมสำหรับต้นไม้ไว้อย่างนี้แสดงนัยสำคัญอะไรบางอย่าง ต้นไม้ย่อมมีธรรมชาติของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การเติบโต การตาย เป็นวัฏจักรเหมือนกับชีวิตของสัตว์โลกทั้งหลาย

ด้วยเหตุนี้ ข้อมูลในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์เอื้อเฟื้อต่อพืชพันธุ์ทั้งหลายกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุสงฆ์ต้องเข้าอยู่จำพรรษาคือ ให้อยู่ประจำที่ตลอดเวลา ๓ เดือน ของฤดูฝน เมื่อวิเคราะห์ดูอย่างละเอียดแล้ว จะพบประเด็นที่มีความเอื้อเฟื้อและสัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นประเด็นที่สำคัญที่สุด ด้วยเหตุว่า ฤดูฝนนั้น เป็นเวลาที่พืชพันธุ์ ต้นไม้ใบหญ้า เถาวัลย์ทั้งหลายกำลังแตกหน่อกิ่งก้านสาขา สัตว์เล็กสัตว์น้อยทั้งหลายแพร่พันธุ์ขยายประชากร การที่พระภิกษุสงฆ์เที่ยวสัญจรไปตามป่าเขาลำเนาไพร อาจไปกระทบหกรากกิ่งไม้ใบหญ้าเหยียบย่ำหน่ออ่อนของพืช หรือสัตว์เล็กสัตว์น้อยโดยไม่ได้ตั้งใจก็ได้ ดังปรากฏตามคำดำหนิของคนทั้งหลายตอนหนึ่งว่า “โฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงได้เที่ยวจาริกไปทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน ย่ำดินชาติอันเขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตที่มีอินทรีย์เดียว เหยียบสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายเล่า?”^{๑๘} ดังนั้น พระพุทธองค์จึงประสงค์ให้พระภิกษุสงฆ์อยู่ประจำที่ตลอด ๓ เดือน เป็นต้น อีกตอนหนึ่ง มีสุภาชิตที่แสดงถึงความสัมพันธ์และเอื้อเฟื้อต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ว่า

บุคคลนั่งหรือนอนไ้ร่มเงาของต้นไม้ใด

ไม่พึงหกรากกิ่งก้านของต้นไม้ นั้น

เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรคือคนเลว^{๑๙}

แม้พวกเราจะคิดว่า ต้นไม้ใบหญ้าเป็นสิ่งมีชีวิตจิตใจ แต่ควรแสดงความกตัญญูรู้คุณของต้นไม้ นั้น ในจุลลสุกรราชชาดก^{๒๐} กล่าวถึงความกตัญญูรู้คุณของต้นไม้ที่ตนเองเคยใช้ประโยชน์แม้ว่าปัจจุบันจะไม่ได้รับประโยชน์จากต้นไม้ นั้นแล้ว ก็ยังจะถนอมรักษาด้านไม้ นั้นอยู่ ที่ครั้งหนึ่งตนได้อาศัยดอกผลเป็นอาหาร ครั้งหนึ่ง เมื่อท้าวสักกะถามว่า “หมู่ต้นไม้มีใบเขียวชอุ่ม มีผลดาดัน มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำไมหนอ ใจของนกแขกเต้าจึงยินดีต้นไม้แห่งเป็นโพรงไม่สร้างชา” นกแขกเต้าตอบว่า “ผลของต้นไม้ ข้าพเจ้าอาศัยกินอยู่หลายปี แม้ไม่มีผล ข้าพเจ้ารู้แล้ว แต่ก็ยังรักษาไมตรีนั้นไว้เหมือนเดิม นกเหล่าใดต้องการผลไม้จึงคบหา รู้ว่าไม่มีผลจึงละทิ้งต้นไม้ นั้นไป นกเหล่านั้นเป็นพวกที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน โง่เขลา เป็นผู้ทำลายพวกพ้อง”^{๒๑} เหมือนดั่งนกแขกเต้ารู้คุณของต้นไม้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการศึกษาให้ประชาชนในประเทศได้มีความรู้เรื่องทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะพัฒนาการจัดการระบบนิเวศให้คงอยู่อย่างมั่นคงตลอดไป เนื่องจากประชากร

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๒.

^{๑๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๖๗/๒๙๘.

^{๒๐} พุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๔๓๐/ ๑๒๖๕-๑๒๗๔.

^{๒๑} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๐-๓๓/๓๐๕-๓๐๖.

มีความรู้แล้วก็จะทำให้การจัดงานง่ายขึ้น ทั้งนี้ก็ต้องด้วยการอาศัยเทคโนโลยีที่ทันสมัย และเทคนิควิธีการหลายๆประการเพื่อที่ให้การจัดการทรัพยากรเป็นไปได้ง่ายและสะดวก เพราะสิ่งแวดล้อมที่จะมีความสมบูรณ์ได้จะต้องสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่ประชาชนทุกหมู่เหล่าทุกวัยแม้แต่ในสาวกของพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในพระสูตรที่เป็นนิทาน นั้นแสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วย ป่าไม้ สัตว์ป่า เพื่อการเป็นอยู่ของพระโพธิสัตว์เจ้า ทำให้เราทราบว่าพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม และธรรมชาติแวดล้อมก็เป็นปัจจัยให้เกิดจิตใจที่เป็นกุศล มีความเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน จึงทำให้เกิดความเมตตากรุณาต่อกัน ความเบียดเบียนซึ่งกันและกันก็จะเกิดขึ้นยาก เพราะอาศัยซึ่งกันและกัน

๓.๓ การส่งเสริมจิตสำนึกแห่งการรักษาสิ่งแวดล้อมร่วมกัน

การหลงตัวเองว่าเป็นสัตว์ประเสริฐนี้ จึงทำให้เกิดการทำร้ายสัตว์ที่ไม่ใช่เผ่าพันธุ์ของตนเองอย่างทารุณ หากไม่มีการยับยั้งชั่งใจ มนุษย์ก็จะกลายเป็นผู้ล่าที่ยิ่งใหญ่ที่รุกรานอิสราภาพของเผ่าพันธุ์อื่น^{๒๒} เพราะการเอามนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งจะต้องเปลี่ยนทัศนคติใหม่ โดยการกำหนดเอาระบบนิเวศธรรมชาติเป็นตัวการสำคัญ ซึ่งก็จะทำให้มนุษย์ลดการเบียดเบียนต่อสัตว์ลงได้อย่างมากทีเดียว การดำเนินการในหลายวิธีการ และหลายๆขั้นตอนเพื่อฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่หายไป และจะต้องแก้ปัญหาที่นั่นจะต้องปฏิบัติเป็นองค์รวม หรือแบบบูรณาการ^{๒๓} กล่าวคือ ต้องนำหลักธรรมไปแก้ไขปัญหามนุษย์เป็นหลัก ในฐานะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค พร้อมๆกัน

จากความเข้าใจที่วามมนุษย์เป็นศูนย์เหนือธรรมชาติ จนทำให้มนุษย์ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไร้จิตสำนึก จนเกิดขอบเขต ฟุ่มเฟือยไม่เป็นไปตามหลัก และแนวทางของพระพุทธศาสนาอันเป็นทางสายกลาง มีความพอดี ความพอประมาณจนเป็นเหตุให้ความสัมพันธ์เสียหาย แท้ที่จริงพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในส่วนต่างๆของพระไตรปิฎก^{๒๔} ย่อมมีเนื้อหาเรื่องราวความใกล้ชิดกับธรรมชาติอย่างโดดเด่นชัดเจนทั้งจากมนุษย์และสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตที่เล็กแค่นกหรือมีความสำคัญแค่นกก็ตาม^{๒๕} ย่อมที่จะมีความสัมพันธ์กันเป็นระบบ ดังนั้นจึงจะต้องประยุกต์หลักพุทธศาสตร์แก้ไขมนุษย์และพัฒนาคนมนุษย์ ดังนี้คือ

^{๒๒} Michael W. Fox, *Philosophy , Ecology , Animal Welfare and the Rights Question*, in Herlon B. Miller and William H. Williams, ed., and *Animals*, (Clifton, N.J.: Humana Press, 1983), p. 13.

^{๒๓} บูรณาการ คือ นำองค์ประกอบหลายๆอย่างมาประสานกลมกลืนเข้าด้วยกันในการแก้ปัญหา มิใช่แก้ปัญหาทีละด้าน หรือแก้ไขปัญหแบบแยกส่วน

^{๒๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔.

^{๒๕} Kamala Tiyanich, *The Buddha in the Jungle*, (Bangkok : O.S.Printing, 2003), p. XVIII.

๓.๓.๑ การปรับเปลี่ยนทัศนคติในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การปรับเปลี่ยนทัศนคติจะต้องสร้าง ปัญญา^{๒๖} ให้เกิดขึ้น หมายถึงการสร้างความเข้าใจ การปรับเปลี่ยนปัญหาที่เห็นผิด (มิจฉาทิฐิ) ให้เป็นปัญหาที่ดี อันเห็นชอบ ถูกต้อง ถูกถ้วนสมบูรณ์ จริ่งแท้ (สัมมาทิฐิ) เมื่อแก้ไขได้แล้ว ต้องพัฒนาปัญญาให้เป็นผู้รู้คิด รู้คุณค่า รู้ศักยภาพ และรู้เคารพ ในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการสร้างจิตสำนึกที่ดีได้นั้นก็มาจากการปรับทัศนคติที่ไม่ดี ให้เป็นทัศนคติที่ดี โดยการนำหลักพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับการแก้ไขและพัฒนาการจัดการ ระบบนิเวศ เช่น

ใน คามนียุต : ราชิสสูตร^{๒๗} ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อ ราชิส^{๒๘}
 ผู้ใหญ่บ้านชื่อ ราชิสะ เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เขตวัน
 แล้วทูลถาม เกี่ยวกับสมณพราหมณ์ที่กล่าวว่า พระสมณโดม
 ทรงตำหนิตบะทุกชนิด ทรงชี้โทษ และคัดค้านผู้บำเพ็ญตบะทั้งปวง
 พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า สมณพราหมณ์ที่กล่าวอย่างนี้
 ไม่เชื่อว่าพูดตรงตามคำที่เราพูดและเชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ
 แล้วทรงตรัสว่า บรรพชิตไม่พึงเสพที่สุดสองอย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค
 และ อตตกิลมณานุโยค แต่ควรเสพมัชฌิมปฏิปทา ที่เป็นไปเพื่อความสงบ
 เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

จากพระพุทธพจน์ข้างต้นนี้ ทรงเน้นการปรับเปลี่ยนทัศนคติ (ปัญญา) ให้มีความเห็น ถูกต้องสมบูรณ์ จริ่งแท้ โดยนำอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการใช้เป็นหลักยึดในการพัฒนาปัญญา ซึ่งมี สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นแกนนำแล้ว สัมมาสังกัปปะ (ความคิดดำริชอบ) ก็จะบังเกิดขึ้น ส่วน องค์มรรคที่เหลืออีก ๖ ประการ จะบังเกิดขึ้นตามมาโดยปริยาย เมื่อมนุษย์รู้จักใช้ปัญญาในการดำเนิน ชีวิต ทัศนคติที่มีต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมก็จะเป็นส่วนดี เพราะกระบวนการต่างๆในการจัดการระบบ

^{๒๖} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๗๑.

^{๒๗} ส. สฟา. (ไทย) ๑๘/๘๓๔๕-๘๕๘๐/๓๖๐-๓๗๐.

^{๒๘} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม พระสูตรต้นปิฎก เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๕๕-๕๕๘.

นิเวศที่เป็นปัญหาอยู่ในปัจจุบันก็จะหายไป ทั้งนี้ก็มีส่วนทำให้มนุษย์ที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคก็จะเกิดการบริโภคอย่างเหมาะสมพอดีกับความต้องการของชีวิต เรียกว่ามัชฌิมา^{๒๙}

๓.๓.๒ การพัฒนาจิตใจเพื่อไปพร้อมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม

จากคำกล่าวที่ว่า การมีพฤติกรรมที่ดีย่อมาจากฐานของจิตใจที่ดี กล่าวคือ การมีจิตใจที่ดีต่อธรรมชาติมีความสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้มีพฤติกรรมที่ดี เมื่อพฤติกรรมที่ดีทางกายได้ทำบ่อยเข้า ก็จะส่งผลเข้าไปสู่จิตใจให้ตั้งงามขึ้นไปเรื่อยๆ เช่นกัน การนำหลักพรหมวิหาร ๔^{๓๐} มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจิตใจในการจัดการสิ่งแวดล้อม คือ

อภัยมัญญา หมายถึง การภาวนาอันมีสัตรหาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ เป็นการแผ่ส่วนบุญกุศลหรือความปรารถนาดีที่ไม่เจาะจงตัวผู้รับ ไม่มีกำหนดเขตแดน แต่แผ่ให้กับสรรพสัตว์ทุกทั่วหน้าทั่วไป มี ๔ อย่าง คือ

๑. เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ที่ไม่มีความกำหนดเงื่อนไข มีแต่ความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นที่ตั้ง เป็นความรู้สึกที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความลำเอียงหรือความคิดร้าย มีแต่ความรู้สึกมุ่งหวังความสุขความเจริญต่อผู้อื่นอย่างเสมอภาคกัน เมตตาจึงมีลักษณะคิดนำความสุขไปให้เขาส่วนเดียว มีคุณสมบัติละความคิดร้ายจองเวรผู้อื่น

๒. กรุณา หมายถึง ความสงสารคิดจะช่วยผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ มีความรู้สึกห่วงใยไม่สบายใจ เมื่อได้พบผู้อื่นได้รับความลำบาก รู้สึกเห็นอกเห็นใจ พลอยวิตกกังวลไปกับเขาด้วย ไม่มีความรู้สึกเหยียบย่ำซ้ำเติม เป็นเหตุให้คิดหาหนทางยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือทางใดทางหนึ่งเพื่อให้เขาหลุดพ้นจากสภาพนั้น กรุณาจึงมีลักษณะคิดขจัดทุกข์บำรุงสุขให้เขาอย่างเดียว มีคุณสมบัติละความคิดที่จะเบียดเบียนผู้อื่น

๓. มุทิตา หมายถึง ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีความรู้สึกชื่นชมยินดี พลอยดีใจไปกับเขาด้วยเมื่อผู้อื่นได้ดี ได้รับผลสำเร็จเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นความรู้สึกที่ปราศจากความอิจฉาริษยาในความสำเร็จ หรือคุณความดีของผู้อื่น มุทิตามีลักษณะพลอยอนุโมทนาต่อเขาโดยส่วนเดียว มีคุณสมบัติละความอิจฉาตาร้อนต่อผู้อื่น

๔. อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉย ความรู้สึกที่เป็นกลาง ไม่เอนเอียงเข้าข้าง มีความยุติธรรม เป็นความรู้สึกที่ปราศจากความคิดอคติ คือ ไม่เสียใจเมื่อคนรักพบความวิบัติ หรือไม่ดีใจเมื่อคนที่ตนไม่ชอบพบความพินาศ รวมถึงการวางตัววางใจให้เป็นกลางได้ด้วยความรู้สึกที่ว่า สัตว์ทั้งปวงย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมที่ทำมาแล้ว อุเบกขามีลักษณะวางเฉย ทำใจให้เป็นกลางในสัตว์ทุกหมู่เหล่า มีคุณสมบัติละความดีใจ เสียใจ หรือ ความกระทบกระทั่งแห่งใจต่อผู้อื่น

จากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นการพัฒนาจิตใจมนุษย์ให้มีความเมตตา กรุณา และความรู้สึกพอใจและเป็นสุข มีจิตสำนึกในความรับผิดชอบที่ดี เพื่อเป็นรากฐานพฤติกรรมที่ดี

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง และโรงพิมพ์เมตตาพราย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕-๓๗.

^{๓๐} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๒๕๔๑-๒๖๘๑/๑๑๑-๑๑๖.

ทางกาย เมื่อแก้ไขและพัฒนาปรับทัศนคติไปพร้อมกับระดับจิตใจแล้วต่อไปก็จะเป็นการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

๓.๓.๓ การจัดการด้านพฤติกรรมกับการจัดการสิ่งแวดล้อม

พฤติกรรมของมนุษย์ในปัจจุบัน มีการเสพ การบริโภคมากเกินไปความต้องการขั้นพื้นฐานทางธรรมชาติ เพราะมีการเสพบริโภคเพื่อให้หายจากทุกขเวทนาทางกายแล้ว ยังมีการเสพบริโภคแบบสะสม เพื่อสนองต่อความโลภ ความอยากได้อย่างไม่รู้จักพอ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนให้รู้จักสันโดษ ยินดี พอใจ มีความสุขในปัจจัยที่เลี้ยงชีวิตตนอย่างพอเหมาะพอควร เช่น ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเรื่องการสันโดษในปัจจัย ๔^{๓๑} ว่าปัจจัยที่มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ ๔ อย่าง คือ

๑. บังสุกุลจีวร (ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น)
๒. ปินทียาโลปโกชนะ (โกชนะ คือ คำข้าวที่ได้มาด้วยกำลังปลีแข้ง)
๓. รุกขมูลเสนาสนะ (เสนาสนะ คือ โคนไม้)
๔. ปุติมุตตเภสัช (ยาดองน้ำมูลเน่า)

แล้วตรัสอีกว่า ปัจจัยทั้ง ๔ ประการนี้เป็นองค์ประกอบแห่งความเป็นสมณะอย่างหนึ่ง^{๓๒}

จากพระสูตรนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันเกี่ยวกับการใช้สอย การบริโภคอย่างพอเหมาะพอควร ไม่เป็นผู้มกมาก ไม่สะสมจนเกินความต้องการขั้นพื้นฐานของชีวิต เมื่อมีการใช้สอยการบริโภคปัจจัยสี่น้อยลงเท่าใด ก็จะมีรบกวนต่อสิ่งแวดล้อมน้อยลง ทำลายทรัพยากรธรรมชาติน้อยลง หากมนุษย์ทุกคนสามารถปฏิบัติได้เช่นนี้ ก็จะเป็นการสร้างพฤติกรรมที่เคยชิน (พุทธจริต) ก็จะทำให้เป็นสังคมแห่งความสันโดษมากขึ้น ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมก็จะบรรเทาลงไปได้มากทันที

จากที่ได้กล่าวมาอาจจะเห็นได้ว่า สัตว์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศรวมถึงมนุษย์ด้วยที่ถือว่าเป็นสัตว์เหมือนกัน แต่ทั้งนี้มนุษย์ได้มองตนเองเองว่าเป็นสัตว์ที่แตกต่างจากสัตว์ทั่วไป จึงทำให้มนุษย์เข้าไปเบียดเบียนสัตว์ประเภทอื่นๆ ดังนั้นแล้ว พระพุทธศาสนาหรือแม้แต่คนคิดต่างๆ จึงได้พยายามหาทางออกเพื่อที่จะให้สัตว์ได้อยู่รอดโดยไม่ถูกเบียดเบียนจนขาดหายไปจากระบบนิเวศ เพราะมนุษย์และสัตว์ต่างก็เป็นเพื่อเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งสิ้น

จากการ วิเคราะห์การจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางพระพุทธศาสนา พอสรุปได้ว่า ๑. การจัดการสิ่งแวดล้อมมีส่วนเกี่ยวข้องกันตามแนวทางพระพุทธศาสนาที่มีข้อระเบียบ กฎเกณฑ์ กติกา และข้อปฏิบัติที่เหมือนกัน เช่น การใช้ระเบียบทางกฎหมายต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งสอดคล้องกับหลักของพระวินัยทางพระพุทธศาสนาที่กำหนดชัดเจนต่อการจัดการสิ่งแวดล้อม ๒. การจัดการด้านความรู้แก่ประชาชนเพื่อให้รู้และเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้สอดคล้องตาม

^{๓๑} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม พระสูตรตันปิฎก เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๐.

^{๓๒} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๔๔-๗๑๓/๓๐-๓๑.

หลักการทางพุทธศาสนาด้านคำสอนทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่างมีความสุขและไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมให้รู้ถึงคุณของแหล่งที่อยู่อาศัย มีความกตัญญูต่อสิ่งที่ตนเองได้ใช้ เป็นต้น ๓. การจัดการแบบการสร้างจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมร่วมกัน โดยการปรับทัศนคติต่อสิ่งแวดล้อมและถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม และเมื่อสิ่งแวดล้อมมีความสมบูรณ์มนุษย์ก็สามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความหลุดพ้นได้